

Lengyel Béla:

A SZOVJET IRODALOM MAGYARORSZÁGON 1919–1944

A szerző ismertté tette már nevét azokkal a munkáival, melyek a XX. századi magyar–oroszi irodalmi kapcsolatok számos fontos mozzanatát tárják fel. (Gorkij magyar kapcsolatai és hatása, Majakovszkij útja hazánkban, József Attila szovjet irodalmi inspirációjú motívumai stb.) Több publikációja méltán keltette fel a szovjet Gorkij-kutatók figyelmét.

Az „Irodalom és Szocializmus” sorozatban megjelent könyve több mint egy évtizedes kutatásait összegzi.

Az összehasonlító irodalomtörténet ezen ágával foglalkozó népes kutatógárda eddigi eredményei azzal az alapvető tanulsággal szolgálnak, hogy – szemben nemcsak az ellenforradalmi kor szüntelen szovjetellenes kórusának, de akár 1956 ugyanennyire közvetlen politikai célokra irányuló sajtókampányának állításaival is – az orosz és szovjet kultúra magyarországi útja nem 1945-tel kezdődött, és nem valamiféle állami direktívák szüleménye. Ismeretes, hogy az orosz művészet és irodalom első jelentős hazai visszhangja – jellemzően – éppen a reformkorra esik, amikor a nemzeti törekvések – a külföldbeli állapotokkal való összetevés eredményeként is – a legmagasabbra csapnak. A XX. század irodalmában pedig a magyar demokratikus és a kialakuló szocialista, valamint a szovjet irodalom kapcsolatát egyenesen a szerves együttfejlődés, a legnagyobbak lelki rokonságán alapuló belső kontaktus jellemzi. Nem mechanikusan és utólag kapcsolódik össze Ady és Gorkij, Juhász Gyula és Gorkij vagy Nagy Lajos és Gorkij neve; József Attila sem véletlenül fordítja éppen Majakovszkij, Blok és Jeszenyin forradalmi verseinek egy-egy részletét; Bálint György publicisztikájának, esztétikájának fejlődését aligha lehetne megérteni az általa magas színvonalon méltatott szovjet művek ismerete nélkül; Illyés Gyula és Veres Péter felszabadulás előtti pályájának szerves részét alkotja az előbbi moszkvai útja 1934-ben (és az erről írt nagyhatású riportkönyv) és az utóbbi több, annak idején tett számba menő kiállása Gorkij és Solohov mellett. Nem is szólva a 19 után emigrációba szorult vagy a szomszédállamokban élő magyar írókról, akik az itthoninál összehasonlíthatatlanul szabadabb légkörben a szovjet irodalomnak csaknem minden lényeges mozzanatát megismerhették, érintkezhetek képviselőivel, sőt – mint a Moszkvában élt népes írógárda tagjai – közvetlenül is részt vehettek harcaiban, együtt is fejlődhettek vele.

Lengyel Béla könyvének legfőbb gondolata (mely azért meggyőző, mivel a tények sokféleségével hat) éppen az, hogy a Horthy nevével „fémjelzett” negyedszázad alatt a szovjet irodalom – a rendszer minden eszközzel megnyilvánuló igyekezte ellenére is – a magyar irodalmi köztudat egyik formálójává és a már akkor kialakuló szocialista kultúra szerves részévé vált.

Könyve minden eddiginél jobban kiszélesíti a tények körét: számos olyan bibliográfiai adattal szolgál a hazai sajtó illetően is, aminek hozzávetőlegesen is alig felét (vagy Gorkij esetében csupán egy kis töredékét) nyújtja Kozocsa és Radó kitűnő segédkönyve; bevonja apparátusába szinte a teljes emigrációs sajtót; figyelme nemcsak a korszak összefoglaló igényű tanulmányaira és irodalomtörténeteire terjed ki, hanem még a nyelvészeti folyóiratokra és a Bartha Miklós Társaság szociálpolitikai vitáira; a gazdaságtörténeti könyvek kulturális vonatkozásaira és az

útibeszámolókra is. (Ez utóbbi műfajban sem csupán Illyés Gyula, Nagy Lajos, a Moszkvát–Leningrádot járt tudósok érdeklík: talál néhány jellemzően kényszerű elismerést még a bencés tanár, a katolikus főcserkész stb. úti jegyzeteiben is.) És nem utolsósorban nagy értéke a könyvnek az a tekintélyes levéltári és memoár anyag, mely a kulisszák mögé enged pillantani: cenzori, ügyészi jelentések, bírósági jegyzőkönyvek, „m. kir.” belső használatra szánt utasítások egyrészt, másrészt az illegális mozgalom immár feltárható műhelytitkai – melyek mögött annyi fegyelem és önfeláldozás, találékonyság és lelkesedés volt.

Korszerű a kép, mert Lengyel a szovjet irodalmat is teljességében vizsgálja: abban a teljességében, amellyel az a korszakban megjelent és hatott. Ismeretes, hogy a XX. kongresszus előtt jó néhány író neve (Babel, Tretyakov, Taraszov-Rogyinov stb.) tabu volt, ezekről nem esett szó – jöllehet annak idején talán a legnagyobb vitákat éppen ezek közül nem egynek a könyve váltotta ki.

A legmegkapóbb (és még a korszakkal foglalkozók számára is felfedezés erejével ható) felismerés az, milyen szinte általánosnak mondható (természetesen különböző előjelű) érdeklődés övezte az ellenforradalmi 25 év alatt is a Szovjetuniót, a szovjet kultúrát. Gyűlölködő előítéletek és izgatott várakozás – e két véglet között mozgott a társadalom, az irodalom egymástól nagyon eltérő csoportjainak viszonya ahhoz, ami Keletről jött vagy hallatszott. Közismert az a nyílt és könyörtelen harc, melyet a rendszer folytatott a proletárforradalom, a kommunisták, a Szovjetunió és a szovjet kultúra ellen. Noha itt nem végeztek ki senkit csak azért, mert szovjet könyvet terjesztett (mint Kínában a 20-as években – olvassuk a CEMENT-ről Gladkov közlése alapján – 338), az illegális pártmunkáért elítélt kommunisták „bűnlistáján” csaknem minden esetben szerepelt a forradalmi világnézetet hirdető szovjet irodalom népszerűsítése is.

A legfontosabb művek kiadása elé természetesen csaknem elháríthatatlan akadályokat gördítettek (majd csak az összeomlás előestéjén – megcsönkítva, részben „ponyvásítva” jelenik meg a CEMENT és a TIZENKILENCEN; álnéven félrevezető előszóval lát napvilágot több más mű), az egész szovjet drámai irodalomból (Gorkij kivéve) egyetlenegy kerül színre huszonöt év alatt; „az állami és társadalmi rend jól felfogott érdekében” állják útját annak, hogy a PATYOMKIN és más forradalmi filmek (amint a cenzúrabizottság írja), „megfertőzzék a tömegek tévtanoktól zúgó lelkületét”; maximálisan ki igyekeznek használni az olyan tényeket, mint Gorkij sorrentói „emigrációja”, Jeszenyin és Majakovszkij öngyilkossága, a törvénysértéseknek áldozatul esett írók sorsa. Mégsem tudják megakadályozni azt, hogy a legkülönbözőbb utakon a magyar olvasó kezébe ne kerüljön a szovjet könyv. Számos emlékezés és könyvtári statisztika vall arról, hogy Gorkij és Katajev eljut a munkások kezébe, a TIZENKILENCEN moszkvai kiadása már 1933-ban a Széchényi-könyvtárban van, a háború alatt még egy helyőrségi könyvtárban is fedeznek fel Erenburg-könyvet. A rendszer apologetái nagyon jól érzik, mit jelent ez: a hírhedt nyilas publicista, Dövényi Nagy Lajos „irodalmi Sztalin-orgonáknak” nevezi a magyar nyelven megjelenő szovjet könyveket, egy másik „jeles” név tulajdonosa a belügyminiszterhez interpellál afeletti felháborodásában, hogy egy Solohov nevű „szovjet tiszt” regénye magyar könyvesboltban kapható.

Nem sikerül elfojtani azt az érdeklődést, mely nemcsak a munkások és baloldali írók, hanem még a polgárság részéről is eléggé általános. „Kit ne érdekelne Oroszország? – írja Babits 1935-ben, – Az »orosz szfinx« ahogy nemrégiben mondtuk. Ma már »az emberi társadalom kísérleti laboratóriumáról« beszélünk. Ez a kísérlet nem kisebb kérdéseket vet föl, mint a szfinxé. A híres Kapun túl, mintha a jövő és álmok birodalma kezdődnek. Vagy a rémálmoké. Minden hír izgat, ami onnan jő. És bizonyos izgalommal veszem kezembe a legközömbösebb oroszról fordított könyvet is... Ez a téma igazán messzire vezetne. Erről nem tudnám ily röviden kibeszélni magam.” (153)

A szerző fő figyelmét helyesen az illegális párt, a legális fedőszervek és általában a baloldali erők azon törekvéseinek feltárására fordítja, hogy minél több emberhez eljussanak a szovjet könyvek, s hogy ezek hogyan válnak az osztályharc, a tömegek szocialista nevelésének eszközeivé. Ezért a könyv legértékesebb részei feltétlenül azok, amelyek a legális pártorgánok (Világirodalmi Szemle, Társadalmi Szemle, Gondolat stb.), a Népszava, a Munka, a kulturális tömegmozgalom korábban ismeretlen tényeit hozzák napvilágra – helyes, történetien árnyalt megvilágításban. Nem egyszerűen az irodalomtörténet, hanem a magyar kommunista

mozgalom hősi történetének lapjaira is tartoznak azok a tények, melyek arról a tengernyi, minden esetben szükségszerűen bátorsággal párosult leleményességről tanúskodnak, ami a szovjet irodalom legjobb műveinek illegális becsempészéséhez, illetve itthoni kiadásához kellett. Ezeket még felsorolni nem lehet egy szűkre szabott ismertetés egyetlen bekezdésében: amikor szó szerint dugáruként, szén- és gabonaszállító hajók mélyén hozzák be a dunai matrózok, és névtelen szigetek mellett veszik át tőlük az illegális sejtek munkásai; amikor faláb üregébe sodorva vagy éppen a vármőrök „elnézése” folytán kerül be az országba; amikor ponyva alakban, de csak sikerül kiadót találni a TIZENKILENCEN-nek; azt, hogy a szovjet himnuszt mint „Lovasok kará”-t adják elő a munkáskórusok; hogy Majakovszkij mint lengyel költő csúszik át a cenzúrán stb. Külön bekezdést érdemelne az, amit Lengyel méltán nevez a CSENDES DON „regényének”: amikor ügyességgel dacolva, a hadbíróság kockázatát is vállalva adja ki egy maroknyi ember a szovjet irodalom e reprezentatív alkotását.

Sokszínű és meggyőző a szovjet könyvek itthoni „utóéletének” rajza. Talán a CEMENT, a CSOKOLÁDÉ és a FISCHBEIN ÉLNI AKAR című regények, a BALRA MARS mozgalmi visszhangja mutatja leginkább, milyen segítséget jelentett a szovjet irodalom a népi nem szűnő harcának.

Híradás a megálmodott új életéről — ezt jelentették a szovjet írók könyvei a Horthy-kor munkásolvasójának. A néppel, a munkássággal tartó írók számára pedig az új világszemlélet iskolája lett egy-egy szovjet könyv. Ahogy Nagy Lajos írta: „látni tanultunk Gorkijtól”. Ezt a legpontosabban 1921-ben Kassák fogalmazza meg (akinek a szovjet irodalomhoz való igen ellentmondásos viszonyát is árnyaltan, történeti módon tárgyalja a szerző): „... Fegyvert keresünk, hogy megvédehesük életünket és beletorkollunk ezekbe a könyvekbe, mint vágynak kifogyhatatlan medencéjébe... Mi egy új élet vérét és-lelkét vesszük át tőlük.” Számptalan példán mutatja be Lengyel azt az eszmei, művészi, helyenként formai ösztönzést, melyet a szovjet irodalommal való ismerkedés adott a magyar szocialista irodalom előfutárának.

Néhány megjegyzés a könyv „árnyoldalairól”.

Az olvasó figyelmét bizonyos mértékben megosztja az anyag szétdaraboltsága: a szerző egy-egy szovjet irodalmi jelenséget több aspektusból világít meg a tárgyalás során, ezek többségében azonban mindössze utalás van arra az egy fejezetre, ahol az illető kérdés teljes kifejtését találhatjuk. Ez sok átfedést okoz: a bevezetésben, a tulajdonképpeni tárgyalásban és az összefoglaló megállapításokban lényegében ugyanazokkal a tényekkel találkozunk — különböző intenzitásban. (A névmutatóban egy-egy szovjet író mellett viszonylag sok számot találunk, ezek zöme azonban ugyanazt a tényt jelenti.)

A könyv szerkezete az áttekinthetőség helyes elvét maximálisan megvalósítja. Azzal azonban, hogy külön nagybetűs cím emel ki minden új jelenségek kategóriát, gyakran egészen apró (mennyiségileg sem túl jelentős, mindössze 4–5 sornyi) jelenségek is „külön életteret” kapnak — az ilyen esetek nagy részében valamiféle befejezetlenség benyomása marad vissza.

Műfaját tekintve — kb. az utolsó harmadában különösen — mintha feladni látszana a bevezetésben pontosan körülhatárolt célt: helyenként annotációval ellátott bibliográfiára hasonlít inkább, mint önálló kapcsolattörténeti kutatásra.

Az Összefoglaló megállapítások aránylag kevés újat adnak a már elmondottakhoz: a könyvben felsorakoztatott tények, nevek és jellemzésük itt egy-egy hosszú listában még egyszer elvonulnak az olvasó előtt (illetve teljesen váratlanul felbukkan itt még néhány, nyilvánvalóan korábbra kínálkozó, kifejezetten adatközlő jellegű oldal a könyvtári statisztikákról stb.), jöllehet itt inkább a kor szélesebb (magyar ideológiai és esztétikai, illetve világirodalmi) összefüggéseinek megmutatása adna többet.

A magyar írók és a szovjet irodalom viszonyát tárgyaló fejezetben, ahol az anyaggyűjtés általános erénye különös erővel nyilvánul meg, talán a csoportosítást érezhetjük helyenként merevnek és néhány eléggé „feldolgozott” író (Zalka Máté, Gábor Andor) hiányolhatunk.

Egy-két szegedi vonatkozású adatot szükséges pontosítani. Az *Éjjeli menedékhely* a munkásszínpadon az 1923–24. évadban nem nyolc, hanem tizenegy alkalommal került színre, viszont nem „mindaddig szerepelt műsoron, amíg 1932-ben be nem tiltották” (316), hanem még néhányszor ment 1929-ben — többről nem tudunk. Az 1938-ban a színház műsoráról „levett” *Éjjeli menedékhely*-ről (amiről a Nép-

szava glosszája nyomán a moszkvai Új Hang is megemlékezett), azt mondhatjuk, hogy eddigi, még be nem fejezett kutatásaink szerint már a műsorra tűzés eszméjét csírájába fojtották a „szegedi gondolat” hazájának városatyái: nemcsak hogy a műsorra nem került (ahonnan levehették volna), de — mint Herceg Vilmos, a Szegedi Nemzeti Színház örökös tagja velünk közölte — még a szereposztás sem történt meg, a próbák sem kezdődtek el.

A könyv, főleg a szocialista országokban, feltétlenül nagy nemzetközi érdeklődésre tarthat számot. Ezért aligha kívánatos, hogy az orosz nyelvű rezümé olyan sajtó-, de stilisztikai hibákat is tartalmazzon, amilyenekből egy tucatnyi már bosszantó lehet. Francia vagy angol nyelvű rezümé a szélesebb használhatóságát segítené elő.

Az utolsó megjegyzés a kiadónak szól. Az elvégzett munka teljes egészében Lengyel Béláé. Aligha indokolt tehát, hogy nem látjuk a szerző nevét a külső borítón. Az 1400-as példányszám nincs arányban a könyv jelentőségével — szeretnénk ott látni legalábbis minden tanári könyvtárban, a magyar-, az orosz- meg a történelemtanár kezeügyében. Egy egyszerű szorzási művelet azonban meggyőz arról, hogy ez az 1400 példány meg a 75 Ft-os ár miatt is csupán jámbor óhaj marad. Pedig ez a könyv nemcsak a további tudományos kutatók számára jelent nélkülözhetetlen segítséget — legfontosabb adatainak ott a helye mindenütt, ahol tényekre épülő internacionalista nevelés folyik. (*Akadémiai Kiadó, 1964.*)

FENYVESI ISTVÁN

Papp Lajos: ÁRAMLÁSOK

Már első kötete, a *Kikiáltó* megjelenésekor méltán figyeltek fel tehetségére. Sokféle témán próbálgatta friss, kamazsos báju hangját, de a hangvétel eredetisége kétségbevonhatatlan volt. Egyik legfeltehetőbb tulajdonsága a formai eszközök feletti szinte bravúros uralom, a költői nyelv természetes áradása, mely már kezdeti lépéseinél is egészen oldott, minden feszességtől mentes versmondattant alakíthatott ki. A kifejezés játékos könnyedsége ösztönös poétát sejtetett, csak az alaposabb vizsgálat fedhette fel a nagy műveltségű, ihlető tartalmi és formateremtő forrásait a világirodalom sok égtájaról merítő poeta doctust. Fiatal költőknél ritka tájékozottsággal és tudatossággal használja a népköltésztől a legmodernebb technikai eljárásokig terjedő skálán kialakult szerkesztési elveket és formai vívmányokat. A *Kalevala*, a Biblia zsoltárai és az *Énekek éneke*, a magyar népköltészet, Whitman és az expresszionisták, a lorcai, aragoni és éluardi szürrealizmus, a film vágástechnikája és a zenei kompozíció gazdagon és az alkalomhoz, a mondanivalóhoz mért változatossággal merül fel ebben a korában. Ha azonban a sokféle forma mögött valaki az elődök szimpla utánzását, a költői kezdetekre annyira jellemző módon a kapott és felszívott hatások visszhangoztatását vélte volna észrevenni, nagyon tévedett

volna. Eredeti, egyéni, még kissé naiv, az idilli látásmódra hajló, de minden epigonságtól ment költő szólalt meg itt, sokat ígérően. A József Attila fiatalkori expresszionizmusára emlékeztető jóság- és szeretetvágy is inkább saját egyéniségéből fakadt, mint a példára tekintésből.

Első kötetének csaknem kaleidoszkópszerű tematikai és formai gazdagsága, melyben az alkotókedv szesze szabadon élhette ki magát, némi egyszerűsődéssel, de a második kötetben, a *Friss szélben* címűben is megmaradt. Az első két kötet alig egy évnyi időközzel jelent meg, a bennük közreadott versek ugyanannak az alkotói periódusnak termékei, néhány értékes új költemény kivételével a másodikban elsősorban azok jelentek meg, amelyek az elsőből kimaradtak. Ez nem jelentett értékcsökkenést, csak tematikai és hangsúlyeltolódást. Az első kötetben a konszolidáció légkörének megfelelően a tematika minden változatossága ellenére is nagy súlyt kaptak Papp Lajos rokonzenyes és harcos közéleti versei, első alkotói periódusának csaknem minden ilyen témájú költeményét felszívta a *Kikiáltó* címében is aktivitást kifejező kötete. Ezért, ha azon lehetett is vitatkozni, hogy a két kötet ilyen közeles megjelenése indokolt volt-e, a tematikai eltolódásból közéleti költői vénájának elapadására következtető aggodalmaknak nem le-